

EGY NAP AZ „EZÜSTKECSKÉBEN”

(Regényrészlet)

MÉLIUSZ JÓZSEF

A főtéren vigasztalanul bóbiskoló „Ezüstkecske” kávéház mintha csak késve, tépázottan, egy füstbe fült vízióból lépne elő, holott már-már megroggyanó épülete még mindig áll, és látható még maga a kávéház is. Igaz, jelentősége régóta megváltozott. A gondtalanul dicsőséges század eleji múltban az „Ezüstkecske” volt városunk legelőkelőbb kávéháza, jóllehet akkoriban is csak viszonylag csinos és könnyen megszereshető hölgyek serege szállta meg esténként, tehetségtelen táncosnők, repedt hangú énekes és egyéb művésznők. Ma még mindig effajta hölgyek lézengenek ott, de még rosszabb kiadásban, a helyiség berendezése pedig megrongálódott, ki tudja, hányszor megcserélődött, a bársonyhuzatok ismételten elkoptak, az ülések alól kilóg a kóc, a koszlott fal, a füstös mennyezet megrepedezett, és a foghíjas csillárokon évek óta lerakódott por és légy piszok guanószerűen szürkül, kövesedik. Kávéházunk lényegét nem rendítette meg és nem vásatta el sem kopottsága, se repedés, se por, se légy piszok. A nők esténként felkapaszkodnak a recsegő dobogóra, délután pedig a málladozó márványasztaloknál még ma is fogatlan és rojtos nadrágú nyugdíjasok üldögélnek régi újságokat forgatva, szájuk szélén a kávéhoz való tojás hab nyomával. Közöttük elvegyülve, a „jobb elemeket” képviselő, régóta tönkrement csipkekereskedők, posztósok és ócskások, külsejük után ítélve nyilván úri házból való stricik és munkakerülők, biliárdozók és kártyások. Egyszóval a század eleji világ ez, mint mondtam, kopottabban, vértelenebbül, vedletten.

1914 júliusának utolsó napján is három öreg nyugdíjas ült az egyik sarokasztal körül. Csodálatosképpen mindössze ők hárman népesítették be e kora déli órában a helyiséget. Rajtuk kívül csupán Nelly nagysád, a kassza angyala és egy szemüveges, semmire se jó nappali pincér tartózkodott a cigarettafüst-szagú, feketekávé-illatú homály mélyén. Nelly, aki estende szükség esetén kivágott a pódiumon egy-egy sanzont is, kialvatlanul, kócosan porciózta a cukrot. Ezen az éjjelen nem aludt. Már a kora reggeli órákban ruhát kellett próbálnia. Majd konflison száguldott az üzletbe, mert Blau úr, a bérlő hősi marsokkal egyáltalán nem kecsegtető lúdtalpait fájlalva, a sorozáson tolongott, s csöppet se izgatottan, mert hiszen ki lehetett biztosabb Klein doktor úr támaszában, mint ő, akinek, ha valaki, Klein doktor úr gyakori jelenléte hitelesítette kávéháza és személye szolid üzleti presztízsét, s ha

valaki, ő, Blau úr látta úgy vendégül Klein doktor urat, ahogy egy doktort vendégül látni illik: előkelően.

Hihetetlen, hogy ezek a harotérre tülekedő fiatal, vörös fülű rezervista tiszték micsoda forgalmat képesek egyetlen éjszakán lebonyolítani, elmélkedett Nelly nagysád a konfliis mélyén. Amellett milyen nevetségesek. Az egyik, aki még reggel fél hétkor az ágya szélén ült, gatyában s meztelen felsőtesttel, hol zokogott, hol Szabolcska-költeményeket szavalt. Hol meg azt hajtogatta, hogy azonnal indul a halálba és a dicsőségbe. Hogy miért pont a halálba és a dicsőségbe és miért pont lakkoipóban és élesre vasalt dísznadrágban, amit közben a dült ágy szélén ülve felhúzott, nem értette Nelly, de közelebből nem is érdekelte...

A sarokasztalnál a három aszott, pergamen bőrű öрге úr szorosan összedugta a fejét, és suttogva tárgyalt. Állítólag a város csak úgy hemzseg a Monarchia titkosrendőreitől — „a fővárosból, sőt Wienből erősítés érkezett” —, és ilyenkor valóban nem tanácsos a gondolatok túl hangos nyilvánítása. Igaz, Nelly nagysádon, a szemüveges Gyula pincéren és a kassza fölé akasztott Ferenc József-aroképen kívül semmi sem emlékeztetett a külvilágra e zizegő csenddel bélelt kávéházban. Ám ilyen súlyos időkben senkiben sem bízhatik az ember, legkevésbé az olyanfajta nőszemélyben, mint ez a hírhedt Nelly. A méla Gyula viszont elhanyagolható.

Az asztalfőn ülő öregnek fel-alá járt az álla, miközben barázdás feje szüntelenül hol jobbra, hol balra lengett, a kombinált vízszintes és függőleges mozgás, lengés a szemlélődő Gyula pincérből enyhe szédülést váltott ki. Az ablaknak háttal ülő öregurat viszont nem annyira fonnyadt-sárga kopasz fejbőre jellemezte, mint inkább az a bizalmatlan tekintet, mellyel fémkeretű, vízszintesen ovális szemüvege mögül az ásító helyiség mélyébe kémlelt. A harmadik duzzadt szárnyú vörös orrát unos-untalan hatalmas kockás zsebkendőbe fújta. A zsebkendőt mindannyisan szorgosan összehajtogatta, s bal nadrágzsebébe helyezte vissza; onnan ötven év óta még egyetlen alkalommal sem hiányzott. Takaros tiszta ruhában ültek ott, magas álló gallérna tűzött fejükkel, egy triumvirátus, szenvedélyes század eleji politizálók, nyugdíjas tanítók. Ha a reszkető állú úr gallérszárnya nem zörög és Nelly nagysád nem motoz a papírszalvéták körül, néha-néha egészen időtlennek tűnik ez a csend, tökéletesnek, a gyilkosságok és a kivégzések napján kísértetiesnek és még akkor, 1914-ben is fölötte időszerűtlennek. Az öregek annyira hozzátartoztak az „Ezüstfecske” kétes életéhez, akár csak ama városrésziünket rémítgető, legendás híru dzsentrifiúk, kik apám ritka, de élénk elbeszélései szerint — ismert történet ez, ezernyi variánssal — egy züllött patikussegéddel élükön, a békebeli kávéházi népség rémületére — közismert klisé történet ez —, nem átallottak lóháton behatolni az akkor még virágzó mulatóba, s hogy nem rontottak a vendégek közé fogattal, vagy hogy nem hajtottak be felpántlikázott ökrös szekérrel, az csak a helyiség viszonylag szűk bejáratán múltott.

E fiatal emberek hírhedt történetei korántsem érdektelenek, ám én inkább megmaradok ama öregeknél, kik nyugodtan nyeldekelték a sörüket, miközben városunkban halálra ítélték egy nazarénust, mert nem akart fegyvert fogni. Ugyanazon a napon megölték, tőlünk távol, Párizsban Jean Jaurést.

Ha az öregek asztalától kitekintünk a térre, annak egyetlen kővezetékén, bár már közeli a déli harangozás, még mindig eltaposott tulipánokat, letördelt muskátlit és szétkenődött, rothadt veteményt látunk, sárgarépát, zellert, zöldborsót és petrezselymet, mintha csak a tegnap tomboló város felejtette volna itt a letaposott békével együtt, sok egyéb láthatatlan, lelki szemét közepette. Balról a szerb templom tömzsi tornyáról a foghíjas, hajdan zöld zsalugáterek riadtan bámulnak alá a térre. Szemben, a tér jobb sarkán, Nenádovics úr, a szerb fűszeres boltja ablakait féltve védik a szürkére mázolt horganylemezzel redőnyök. Közvetlenül a fűszeres üzlete mellett egy fénylő borbélycéger himbálózik. Nem mintha a szél lengetné, hiszen a levegő ájult, mozdulatlan, de mert oly alacsonyan lóg ott e réztányér, hogy egy megtermettebb, tornyosabb kalapú hölgy tollaival feltétlenül érinti, a járókelők pedig önkéntelenül, akár a gyermekek, a fényes tárgy után nyúlnak, rácsapnak ujjuk hegyével, meglóbálják. A borbély üzlete után az üvegkereskedés következik, az „Üvegudvar” ezer porlepte, színes, virágos, pettyes, átlátszó, tej- és rózsaszínű és kék törekeny holmival. Az üvegkereskedő az ajtófélfának támaszkodva, éppen azt magyarázza egy szűrős bajszú villamoskalauznak, hogy a háború kimenetele egyáltalán nem kétséges, hiszen az erő, a tökéletesebb fegyverek, sőt a kultúra és civilizáció a mi oldalunkon, a magyarok oldalán van, az igazságról nem is szólva. Ugyancsak az „Ezüstkecske” mosdatlan felületű ablakain át látható — ki ér rá ilyen napokban ablakot tisztítani? — a Duschmitz-féle rövidáruiüzlet, „A szép menyasszonyhoz”. Kiszolgálóasztalai körül, amint az innen szabad szemmel is igen jól kivehető, teljes a felfordulás. A segédek egy része már bevonult. Két inas az általános zűrzavart felhasználva kereket oldott, s tán máig sem került elő. Eltűntek, mint a kámfor. A vevők pedig, mintha csak a felfordulás növelésére esküdtek volna össze, egyre érkeznek, tömegesen rohanják meg a derék és kétségbeesett boltos helyiségét, s ki tudhatná ezen a napon, miért, gombot, harisnyát, nadrágtartót, cernát, szalagot és mindenféle képtelen dolgot vásárolnak...

Tischler úr, apám legjobb barátja, valóban helyesen jóslott. Még nem múlt el három nap hadiállapotban és a nép vásárlókedve máris hihetetlenül megnőtt. Az óvatosabb kereskedők, valami kielemezhetetlen, finom ösztöntől vezettetve, árukészletük jelentősebb részét patkányoktól hemzsegő raktáraik mélyére rejtették, hogy azután az üresen maradt polcok előtt kétségbeesett arckifejezéssel és szemüket forgatva panaszoznak fel az őket ért „szerencsétlenséget”, a végzetes, hirtelen drágulást, amiről persze még szó se volt, de tudták bölcs boltosaink, elkerülhetetlen lesz az áruhiány és az áremelkedés. A kubikosok honn maradt feleségei, akik férjeik helyett ragadták fel a csákányokat és fogták meg a talicskát, a szövőgyári és a cipőgyári munkásnők, az irodaszolgák leányai és fiai, a házmesterek és a bejárónők, a mosónők, az öregek és a fiatalok mindezekről meglepetéssel értesültek, és egy szép napon, amikor a mi három nyugdíjasunk még mindig jól hűtött sörét élvezte, ugyanazokban az órákban, egyetlen szótól zúgott az egész város, s ettől már el is homályosultak az első hetek diadalittas jelszavai, s e szó tényleg így hangzott: drágaság.

„Drágaság!” A háború a büszke jóslatokra cáfolva nem ért véget néhány hét alatt. Ez a szó idegenül, ellenségesen megzavarta a háború

kitörésén érzett bolond örömeiket, és fokozódó kételkedést támasztott a tegnap még teli szájjal ismételt hazafias jelszavak, a nemzeti mámor iránt. Az „Ezüstkecske” három öregje természetesen erről az új és vészes jelentésű szóról késve, és már csak akkor értesült, amikor a szénsavasán pezsgő sörnek és a délutáni feketének az ára is tekintélyesen felszökött. De ilyen csekélységek iránt ők nem érdeklődtek, valami ködibe borult jelenben, vagy inkább a rózsavizes múltjukban úsztak, lubickoltak, s mintha az egész háború csak az ő szórakoztatásukra robbant volna ki, annyira elmerültek a háborús hírek részleteiben és hazugságaikban.

A kopasz kisujja gondosan hosszúra növesztett körmével óvatosan megvakarja csillogó tarkóját, majd zsebéből egy gyűrött újságot húz elő. A lapot foszlott és zsírfoltoktól sárgálló állapotban jelentőségteljesen a magasba emeli, mint aki társai figyelmét akarja felhívni, hogy az újsággal kapcsolatban lényeges közlendői vannak.

A rezgő fejű öregúr türelmetlenül követeli a reggeli friss pesti lapokat és a bécsi „Preset”, de Gyula pincér mélabús hangja kiábrándítóan érkezik egy sötét zugolyból.

— Nagyságos úr, a vonatok rendetlenül járnak. A háború miatt. Talán csak estére lesz friss lap, ha lesz egyáltalán. Tessék talán addig még egyszer a tegnapiakat olvasni!

A zsebkendő öreg az előző napon kiolvasott újságban mégis rácsap egy hírre:

— Ismernek a kolléga urak egy Jaurès nevű francia politikust, azt hiszem Zsoréznak ejtik, parancsoljon csak megtekinteni kollégám, hiszen szintén tud valamit, vagy legalábbis emlékezik némileg a franciára. Ez a Zsan Zsoréz...

— Ki az — kérdi szemöldökráncolva a kopasz —, vagy úgy? Aha! A Munkásújságban írnak róla. Hülyeség. Szemenszedett hazugság...

— No de kérem figyeljenek ide, erre az infámiára! Képzeljék uraim mi a cikk címe: Jaurès a háború ellen! — idézi gúnyosan, szemével hunyorgatva a nyugdíjas. — „Az Agence de presse tudósítója jelenti Párizsból: Július huszonötödikén Jaurès, a francia szocialisták vezére Lyon Vaïse nevű külvárosában felszólalt a háborúellenes népgyűlésen, és a háború veszélyeiről beszélve a következőket mondotta: »Gondolják meg, ez a háború Európa összeomlásához vezet. Itt majd nem 300 000 ember vonul fel egy hadseregben, mint a balkáni háborúban, hanem négy-, öt- és hatmillió lelket számláló hadseregek. Micsoda mészárlás! Micsoda romok! Micsoda barbárság! Íme ezért remélem még most is, amikor a vihar felhői már itt sodródni a fejünk felett, hogy ezt a bűncselekményt nem fogják elkövetni!«...”

Néhány pernyi csönd. Csupán a kopasz öregúr fészkelődik. Feje körül, szárnycsúszárnyányszínű ihartyáját zöngetve, légy röpköd. A holtfáradt Nelly egy-egy szempillantásra el-elbóbiskol, miközben a cukrot adagolja. Ha véletlenül felriad és az urak felé talál tekinteni, a cikket felolvasó zsebkendő öregúr összeráncolja immár ritkuló szemöldökét, megvető pillantást lövell a molett szőke nő felé, mintegy jelzi, hogy őt bizony hiába is próbálná elcsábítani, különösen ebben a percben, amikor államérdekek foglalkoztatják. Ő a felolvasott cikkekre az „infámia” jelzőt roppantul jellemzőnek találja, többször is elismétli, míg csak fel nem ingerli s buzgó szidalmakra nem bírja társait. Am a

kopasz nyugdíja, az asztal alatt a gyűrött újságot szorongatva, ebben a percben, mint a biztos kezű kártyások, akik az „Ezüstkecskében” mozgósítás és rémhírek ellenére néhány óra múlva megkezdik szorgos munkájukat, lecsap társaira:

— Nemcsak a franciák közt vannak ilyenek. Már említettem az uraknak egy bizonyos Minojlovics Tódor nevű arcátlan fiatalember cikkét, még az elmúlt héten jelent meg a helyi német szabadkőműves lapban. Ha megengedik, szabadon lefordítom, hogy fogalmuk legyen a rác infámiáról. Ennek a cikknek a címe nem kevésbé vérforraló: „A szerb ifjúság a békéért”, írta: Minojlovics Tódor. Bázél. Mít szólnak hozzá kollega urak? Egyenest Bázélből küldött cikket ez, ez a „vics”, ez a királygyilkos fajzat!

— Ezt az elvetemült fiatalembert! Vejem társaságában találkoztam vele néhányszor, itt újságíróskodott váradí jogász korában, aztán hirtelen, tudja az ördög, hogyan, előadónak hívták meg egy svájci egyetemre. Hallatlan nőcsábász. No de halljuk! Szíveskedjék, kollégám!

Az urak most már hangosak, elfeledkeztek a veszélyről, amit Nellyben sejtettek.

— „A szerb ifjúság tudatára ébredt, hogy a kultúra őstelepein, a Balkánon a délszláv népekre óriási kultúrfeladat vár. Előttünk a történelem, és valóban komolyan kell munkálkodnunk, hogy az egyesült olasz nemzet mintájára modern és kulturált Balkán alapjait vessük meg. A szerb nép szorgalmas és egészséges, évszázados energiák szunynyadnak benne, és érvényesülésre törekvő vérmérséklete arra hívja el, hogy a Balkánon kivirágoztassa a délszláv műveltséget. A szerb kultúrában a magyar kultúra, a horvát, a cseh, a román és minden európai művelődés testvérét látom, és a szerb, valamint a magyar és a többi közép-európai rokon kultúrákat csupán a német terjeszkedés bénító nyomásától félttem. A magyar művészet és irodalom egész Európa becsült értéke, a szerb fiatalság szereti az ifjú radikális Magyarországot, de gyűlöli a katonák feudális terrorral hatalmaskodó Ausztriáját, valamint a nemzetiségeit elnyomó feudális magyar történelmi osztályt. Bizonyos, hogy a szerb ifjúság a forradalmi átalakulás hevében izzik, de komoly eszmék híve, és nem gondol anarchikus összeesküvésekre vagy a céltalan izgatásra, a történelmi helyzetről kialakult véleménye nem izgatás, hanem igazság, amely a Monarchia minden nemzetiségeinek felszabadítását támogatja. A demokratikus szerb ifjúság, amely egyetért Ady Endre eszméivel, azzal a hittel eltelve és abban a tudatban él és munkálkodik, hogy Szerbiában mindenekelőtt a nép szabadságon és függetlenségen alapuló boldogulásának és kultúrájának teremtsen talajt. Ezért valószínű, hogy a szarajevói merényletet csak kalandvágyó anarchisták és felbérelt agent-provocateurök követhették el, épp ezért, ez a terrorcselekmény, mely árnyékát máris előre veti, a legmélyebb aggodalmat váltotta ki abból a szerb ifjúságból, amely pisztoly és bomba helyett a céltudatos demokratikus politikai harc radikális eszközeit választotta, és ennek következtében a munkásosztály harcát rokonszenvező figyelemmel kíséri. Ami azonban az összes délszláv népek összefogását illeti — és ez a török elnyomás alól való felszabadulással kezdődött —, ez fel nem tartóztatható és a szerbeknek éppoly szent célja, mint a magyaroknak az a szabad, független nemzetiségi célratörését nem gátló Magyarország, amiről Ady Endre ál-

modik. Közép-Európában minden nép és nemzetiség független és szabad kíván lenni, önálló nemzetté kíván válni.”

— Nos uraim?

A vidékiesség köde mélyén fuldokló város nem felel e kérdésre. Az „Ezüstkecskében” csupán a légy dongása hallatszott és Nelly nagysád elnyújtott, fáradt ásítása.

Bázelben, egy írói műhely asztalán talán megzörrentek a rendetlenül egymásra hányt, sűrűn teleírt papírlapok, és a dalmát partokon friss tengeri szelek süvítettek a kiürült tengeri fürdőhelyek épületei, szecessziós homlokzatú szállodái között.

A hosszas, néma dőbbenet után a mi öregjeink száját a gyilkol szidalom egész áradata hajtja el:

— Kár, hogy tegnap mégsem gyűjtötték fel ezt a görögkeleti bün-barlangot!

A reszkető állú úr viaszságra ujjával a szerb templom felé bökött, de inkább egy láthatatlan árny felé, amit ez a templom jelképezett.

— Ki kell tüstölni ezt a pánszláv viperafészket!

A három öregember képzeletében láng, méreg és füst gomolygott. Bosszú és vérengzés. Lámpavas és sortűz. Már egészen elfeledkeztek Nelly nagysádról, aki már rég abbahagyta a cukorcsonmagolást, csak a vendégek tajtékozó hörgését hallgatta, mert egy ismerős nevet mondtak ki — Minojlovics —, amely mögött hirtelenében talán nem is tudott pontos arcot, kezeket, mozdulatokat elképzelni, de mintha mégis sejtette volna, rémlett valami, hogy egészen más szemek, egészen más hang, a szájnak más vonalai azonosak vele, mint amelyek az öregek beszédéből ködlenek elő. Persze, persze, mintha emlékeznek. Nem tudta, miért s maga is meglepődött, amikor megszólalt, s abban a pillanatban már pontosan tudta: határozottan ismeri azt, akiről szó van, úgy, ahogy ő a férfiakat igazán ismerni szokta, a bőrét, egyenes vonalú nyakszirtjét, dús haját, fűszeres, jó szagú, purzicsán-dohányos leheletét. „Milyen kedves fiú volt az a Minojlovics. Tódorka...” Nelly nagysád nem tudta, nem is karta magát türtőztetni. A pír elöntötte az arcát. Hangja kissé rekedtesen, előbb lassan, majd mind sebesebben végiggurult az olajos padlón, felfarolt az öregek füléhez, sorra végigkoppantott fejükön:

— Ne hagyják már abba! Hagyják békén azt a fiatalembert. Mit vett maguknak? Vénemberek! Hogyan lehetnek ilyen ordenárék?... Van itt a városban épp elég akasztani és megégetni való csirkefogó! Azokkal nem törődnek, mi? Úgy látszik, maguknak is fejébe szállt a háborús ondó!

Az utolsó mondatokat lihegve üvöltötte.

Se válasz, se visszhang. Csupán a légy dongása boldog szabadságban és függetlenségben. Az öregek nesztelenül zsebükbe rejtették szemüvegeiket, pénztárcájukból hangtalanul előkaparták egy-egy üveg barna sör árát, az asztal márványlapjára dobták, és a flaskók hátramaradt szénsavgyöngyös tartalmát odahagyva, kihúzott derékka, feszes fejtantással, gyors léptekkel eltávoztak az „Ezüstkecskéből”.

Az öreg szociáldemokrata Gyula pincérnek a jelenethez egyetlen mondatnyi, Nellynek szóló elismerő megjegyzése:

— Nagyon helyes...

Az uraik csak a sarkon túl szólaltak meg, kiabálva, élénk karmozdulatokkal. Tönkretenni a tulajdonost, a zsidót, Nellyt feljelenteni az ügyszégen, „Ribanc, lotyó, szuka, bárcás, szajha, ringyó, kurva, céda, cemde. Mindig is sejteni lehetett, hogy rác kém. Spion. A hazaáruló bűnhődjék. Börtönt, láncot, kötelet, golyót. Meztelen hulláját közszemlére kitenni a szerb templom kapujába. Leköpni. Belerúgni. A kihúlt belét kitaposni. Na!”...

Ebben a percben ért a szerb templom barokkcirádájú óramutatója a tizenegyedik óra negyvenedik percéhez. Párizsban ugyanebben a pillanatban két revolverlövés dördült. Megölték Jaurès-t. Városunkban ugyanebben a percben kimondták a kötél általi halált Szabó Kis Mihály nazarénusra, aki megtagadta, hogy fegyvert fogjon „a haza védelmére”. Ez volt az első statáriális halálos ítélet a Monarchiában. A mi városunk dicsősége. Halleluja! Halleluja! Halleluja! Halleluuujaa! Haallelujaa!

Az öregeket elnyelték a példás város példás utcái. Szemét- és puska-porszag.

Az „Ezüstkecsbe” ablakai érzéketlenül, bambán meredtek a térre. Odabent Gyula pincér dohogva seperte le az asztalt, aztán elrendezte barna bambuszkerejükben az újságokat. Apám ebben az időben igyekezett a Belváros felé. Útközben bepillantott az „Ezüstkecskébe”. Háttha felfedez valamely sarokban egy körmölő hírlapírót, talán jeges fröccs mellett éppen a mindentudó Zorkóczy szerkesztő urat, aki a nap minden órájában a legújabb értesülésekkel szolgálhat. Nem volt szerencséje. Az öregek már elpárologtak. Csupán Nelly nagysád motozott oly mélyen a homályba burkolózva, hogy apám, e magas növésű férfi orvul elröppentett mosolyát észre se vehette. Apám az órájára pillantott, tizenegy óra negyven. Az idő egyezett a szerb templom órájával. Tanakodott, oda menjen-e Nellyhez, beszéljen-e meg vele „valamit”, vagy hagyja a fenébe. Hagyta. Már kifelé indult, amikor Nelly nagysád észrevette.

— Kit keres, Ferike?

— Csókolom kezét, Zorkóczy még nem nézett be?

— Zorkóczy egy hűtlen bestia. Amióta kitört ez a hülye ramazúri, Zorkóczy, mint a kámfor, de legalább annyi nekómám van, hogy a Rosen-tyúkok már nem rongják a piacot ebben a rohadt garnizonban...

Párizsban ugyanekkor a Gare de l'Est és a Gare Saint-Lazare barna, füstbe burkolt környéke bozsogva sistergett, zúgott. Katonák és menekülők torlódtak egymásra. Már csak Svájc, Belgium, Olaszország és Spanyolország felé volt szabad az út. A titkosrendőrök német állampolgárokat szállítottak le a vonatokról, és mögöttük elindult, egyre távolodott a menekülés utolsó lehetősége, a füstben eltűnő vonat. Csupán fent a Montmartre-on tűnt az élet mindennapinak, önmagával azonosnak, helyenként mozgalmasságával, de különbeni délelőtti csendjével. Európa egyetlen világos gondolatú ember — a világos gondolatúak közül Európa-szerte akkor még csak őt ismerték —, Jean Jaurès mintegy félórája érkezett a „Café du Croissant”-ba, hogy a tompa fényű vörösesbarna bőrrel bevont székek és a gyöngyházcsillogású kis márványasztalok között elfoglalja szokásos helyét reá várakozó munkatársai körében.

Ez a fénykép Romániából, Temesvárról jutott el hozzánk, lapzárta után, egy cikk kíséretében, amelyet sajnos már nem csatolhattunk a Todor Manojlović-jubileumot méltató anyaghoz. A cikk és a kép a fiatal T. Manojlović irodalmi működésének egy kevésbé ismert állomását: az 1903-ban megalakult Dél Irodalmi Társaságot idézi fel, melynek a ma is Temesváron élő Franyó Zoltán mellett legtevékenyebb tagja volt. A képen balról jobbra: dr. Szávay Zoltán, a tragikus sorsú költő, Todor Manojlović (áll) és Franyó Zoltán (tishti egyenruhában).

A kávéház falióráján az óramutató kattogva haladt, és amikor elérte a végzetes európai percet: két revolverlövés csattanása hallatszott, nem is dördülés, csupán csattanás.

Abel Ferry — nem tévesztendő össze Ferry Rosen bécsi vándorbor-délyossal, sem apámmal, akit Nelly bizalmasan Ferikének szólított! —, Abel Ferry, Franciaország belügyi államtitkára a Quai d'Orsay-n az előző este tette fel Jaurèsnak a kérdést:

— Mit szándékoznak a szocialisták a jelen helyzetben tenni?

Jaurès nyugodtan, mosolyogva válaszolt:

— Folytatjuk hadjáratunkat a háború ellen!

Az államtitkár ugyanolyan nyugalommal, szintén mosolyogva mondta ki az utoisó mondatot, az ítéletet:

— Ez az, amit Ön már nem tehet meg, Önt a legközelebbi utcasar-kon megölik.

Nos, a következő utcasarkon nem lőtt senki Jaurèsra — az előké-születék, a bérnyilkos, a hely és idő kiválasztása egész éjszakát vett igénybe —, de a két revolvergolyó pontosan talált, és Jaurès, a gyalá-zott, a gyűlölt békepárti, a „Café du Croissant” asztalai közé zuhant. Néhány perc múlva halott volt.

A három öreg morcosan ült ebédjéhez. Nyakukra kötötték a fehér szalvétát. Kifújták a velős csontot. Megsózták a húislevest, és kanalazni kezdték...

A város megcsendesedett, elnémult, mintha végül is belefáradt volna ebbe a rettentő zsidobongásba, zajba, ordításba, tülekedésbe, csinnadrat-tába, heccbe, ami három napon át felverte, rázta, cibálta, tépte, gyö-vörte, ijesztette, rémítette és hamisan fennséges érzésekkel töltötte el oly rendes polgárai „keblét”.

Mintha vasárnap lett volna, békés síksági vasárnap dél. Egy madár-fütty, egy sóhaj, egy levél zöreje sem hallatszott. Néma, álmos, kietlen, forró és üres volt minden. A boltok kiürültek, a kereskedők fáradtan, kókadtan, leleragadó szemmel kóvályogtak kiszolgálóasztalaik mögött, zárásra készülődtek. A még be nem sorozott borbélyok öblös támlás-székeikben hátradőlve hortyogtak. Ám a kaszárnyákban a tisztek az őrmesterekre üvöltöztek. Az őrmesterek a sarzsikra. A sarzsik a ba-kákra. Az állomások pedig vad áradatban öntötték magukból az ég minden tája felől érkező bevonulókat, akik faládáikkal, bőröndjeikkel a vállukon vonszolták magukat véget nem érő sorokban a kaszárnyák felé.

A csend és a nyár fölött hangtalanul ott kóválygott Jaurès neve; láthatatlan, hangtalan madár, szertefoszló, megsemmisülő jelkép.

A világnak hallania kellett volna ezt a nevet! Nem hallotta. Nem hallhatta. Múltak az órák. Délután lett. S ez a zsíros ebédzagú, papri-kásgózú, spricceres, hosszúlépéses, borovicska-, sör- és izzadtságzagú, magábfúlt, poros nyári délután nem tudta meg, mi történt, kit öltek meg a világban. És a város lakói a bevonulókat, a tiszteket, őrmestereket, sarzsikat és bakákat kivéve, szenderegve, horkolva heverték első-tétített szobáikban, ingben, gatyában, sezlonjaikon, ágyaikon, vagy teli hassal ásfóttak, ábrándoztak, immár dögge fáradtan, kimerülten a háborúért való lelkesedéstől, és bőfögték. A remek kezdeten szeren-csésen túljutottak.

Am az este, az este megelevenedett, életre kelt. Az emberek újra kiszóródtak az utcákra, belekóvályogtak az éjszakába, kivirultak, mint a tők. Megeredt a nyelvük, sorsuk, helyzetük felől tudatlanul hetet-havat összehordtak, osztrák—magyar módra fantáziáltak, amit „politizálásnak” neveztek. Az utcák megteltek emberekkel. A korcsmárosok és a pincérek gyulladásoz szeméből röptében eltűnt az álom. Nelly nagysád is magához tért. Mégiscsak érzékeny szobanövény ő. Az előbb még kókadtan borongott a kassza kietlen zugolyában. De hogy végre beállított az este, mintha vízzel locsolták volna, kivirult, kiegyenesedett. Nem túlzunk, ha azt mondjuk: megszépült. A mesterség reflexei. Mire kigyúltak az összes csillárok és a páholyok fölött a falikarok, Nelly nagysád frissen, tündöklő szökén, kihívóan és moletten, nyakán és karján villogó hamis ékszerrel, amiket a kasszában tartott, a pénzes fiókban, és minden este pont nyolckor öltött fel, festett arccal, illatos, helyi doktor Lakner-féle púderrel orrán, állán, nyakán, kékitett szemhéjjal, levendula kölnisen, füle mögött egy-egy csöppecske parfümmel, rizporos dekoltéval, már újra fejedelemasszonyian. Így uralkodott magas, párnás székén ott a kasszában, ahonnan Ferenc József képe alól egy birodalmat kormányzó fenséggel tekintett végig az egész vacsorára terített üzemen, az esti pincérek lúdtalpas kis seregén, a hátsó hajóban a zuhlott délutáni karttyásokon, a naplopó biliárdozókon, akik megállva a dákóval kezükben most nem a masszélőkés előnyeit és veszélyeit tárgyalták cigarettacsutkával szájuk sarkában, hanem még mindig a lapok friss híreit, a nem tudni hol született álhíreket monumentális diplomáciai sikerekről, és a háború várható kifejlődését illetően. Fél óra még, és odébbáll ez a szemét népség, s a jobb közönség színre lép. Fél kilenckor ülnek asztalhoz az első vendégek, rendszerint, akik vacsorát rendeltek. A ma esti étlap fénypontja: „Malacsült á la Nelly, köménymagos piros pároltkáposztával”.

Az éjszaka újra és lassan aláereszkedett a városra. És ez az éjszaka is, akár az előbbieik, minden gondtalanság, jó hangulat ellenére ugyanolyan nehéz volt és kísérteties, iszonyú jelektől terhes, mint az előző és az elkövetkezők. Anyám kábultan forgolódott ágya mélyén, majd éjjeliszekrényén felgyújtotta a gyöngyökkel kivarrt selyemernyő alatti lámpácskát, és egy könyvben lapozgatott. Ohnet: A vasgyáros. Csak lélegzetvételt hallottam, sóhajait és a megnyázott mutatóujja alatt a papír ropogását, azután újra sóhajtozását. Olyan este volt ez, mint elkortájt szinte mindenik. Fáradt, mély álomba merültem, mint akinek a tudata szabadulni, futni szeretne a körötte történőktől. De mi is történt? És történt-e egyáltalán valami, aminek nem így kellett lezajlania? Történhetett-e volna minden vagy bármi is másképp? . . .

Az „Ezüstkecskében” a szokásos zaj. Tálcaák, kanalak, evőeszközök, poharak, tányérok kocogása, csörrenése, zörgése, kacajok, egy-egy hangos szó, az utolsó biliárdgolyók csattogása, Nelly nagysád kanalának csörömpölése a kávédobozon, a ragyogó nikkelezett pléhtálcán. A vacsoravendégek mintha mégis úgy érezték volna, hogy ma többet kell beszélniök és hangosabban, mint máskor, feszült hangulat a kávéház némely füstbeborultabb pontján. A vendégek gondtalannak látszottak ugyan, de valójában fojtottan idegesek, nyugtalanok voltak, mint amikor egy színház falai mögött rémes szerencsétlenség történik és bár a színészek tudják, mi zajlott le, és a nézők is sejtik, hogy rendkívüli

esemény bontotta meg az összhangot a rivaldafényben, hogy valaki meghalt a darab színészei közül, mégis, minden megy tovább a rendes kerékvágásban, törik-szakad, az előadás végére kell érni, a nézők megfizették a jegyüket.

Vajon már feleszméltek volna e polgárok, hogy tulajdonképpen bűntények és gonosztettek árnyékában zabálnak, dorbézolnak, vigadnak már három napja, vagy mégis kiszivárgott ezen az estén a világba a fellebbezhetetlen és végleges tény, hogy legyilkolták Jaurèst és Jaurèszal, a békét? Ezt tudták meg az emberek és ezért nyugtalanzkodtak-e? Vagy csak a jövődőt sejdítették, az elkövetkező rettentő esztendőket? Vagy éppen semmit, egyszerűen csak felébredt a félelem? Alighanem ez a valószínű.

De ki tudhatná?

Messze városunktól és az „Ezüstkecskétől”, Svájcban azt a fiatal embert, Minojlovics Tódort, kit itt a három öreg bitóra kívánt, este a bázeli városi színházban érte el a hír Jaurès megöléséről. Gounod zengő operájának, a Faust második felvonása után még nem hulltak le a vörös bársonyfűgönyök, amikor a nézőtér szájáról szájra járt a döbbenetes suttogás: „Megölték Jaurèst!”. A fiatal férfi kirohant az éjszakába. A „Baseler Nachrichten” szerkesztősége előtt óriási embergyűrű, diákok, munkások, polgárok. Egy szocialista szónok beszédet mondott. De mit ért már mindez? A fiatal férfi futott, szaladt, menekült. Menekült a kikerülhetetlen elől: Európa elsüllyed, vérbe fúl, rommá válik. Az Óváros a Rajna partján mintha egész súlyában, vaskosságában, ódon fennségében, ősi germán nehézkességében megrázkódott és mintha remegett volna a Székesegyház. Pedig csak a szél tört fel a folyam, Németország felől, a zsalugátereket rázta, és az ősi tölgyfák lombjait tépte a sötét udvarmélyeken. A Székesegyház harangja megkondul. Elveri a tizedet.

A fiatalember a holdfényben csillogó német folyam partján áll. Ismeretlen fajtájú láz rázza hideglelősen az éjszakát. A fiatal férfi mindent egyszerre lát és hall. Városunkat látja. Ifjúsága városát. Az utcákat. A falvakat. Szerb parasztokat. Magyar írókat. Katonákat. Polgárokat. Újságcikikeket és kávéházakat. Könyveket és arcokat. De a Rajna hömpölygő, jéghideg csillogása mindent továbbvisz a szörnyű holnapba, a tűzbe, a pusztulásba. És a mi városunkban áll, ha sután és zavartan is, de áll a vigalom. Az „Ezüstkecskében” a barátok poharaikat csendítve koccintanak. A három nyugdíjas tanító nyugodt lelkiismerettel már az igazak álmát alussza. Semmi, de semmi nem nyomja lelkiismeretüket. És a mi udvarunkon megroppannak a diófa ágai. Az éjszakában csendesen kerengő nedvek feszítik. Párizsban Jaurès kinyújtva fekszik ágyán, kezét megkísérelték mellén összefonni, nem engedte. Makacs és hajlíthatatlan holtában is!

A Rajna megállíthatatlanul folyik, ömlik, hömpölyög, tompa csobbanásokkal paskolja a partot. A fekete folyam csillogó síkján a fiatalember egy képet lát feltűnni maga előtt: Holbein Krisztusát. A lázas képzelgő homlokán veríték gyöngyözik. „Hát hiábavaló volt minden? Vajon lövik-e már Belgrádot? És Belgráddal szemben a barátaim állnak-e? Barátaim, akikkel még tavaly vígan, kacagva koccintottam az »Ezüstkecskében«, magyarok, szerbek, svábok, románok...” A látomás részleteiben is kibontakozik. A bázeli dóm gótikus árkádjai alatt, ahol

két évvel előbb Jaurès lépdelt a szószék felé, hogy megtartsa a világ értelmes emberei előtt legnagyobb békebeszédét, az árkádok alatt most a szél süvölt.

Holbein Krisztusa Minojlovics Tódor képzeletében: — Krisztus háját az Atlanti-óceán tengerzöld vize mossa, lába a Kreml faláig nyúlik és teste, ez a nyomorult, elkínzott, horpadt mellű proletártest: a kétségbeesett és reménytelen, már hullaszínű Európa. Aki csak egyszer is látta itt Bázelen ezt a Holbein-képet, nem felejtheti el soha, olyan pillanatokban különösen nem, mint akkor az az este, Jaurès halálának estéje, ott lent a Rajna partján, a székesegyház háta mögött. Ilyen pillanatokban ez a vészes és borzongató kép mindig és kikerülhetetlenül visszatér az emlékezetbe, ki felejthetné el a görcsösen összehúzózó lábujjakon a göcsörtös izületeket, mintha acélból verték volna ki kegyetlen falusi kovácsok, és a bordákat, közéjük a horpaszokat, akárha kőből is véshette volna egy névtelen, kemény kezű kőfaragó mester, a roskatag mellkas fölött a mellbimbók sötétén, rothadt-éretten, hasonlóan a romlott gyümölcsbőz, leválni készülnek a megkínzott törzsről, csont, csupa csont ez a sanyargatott, gyötört, kiéhezett, levert test, a lábfejen a sebek barnán üszkösödnek, a bordák között a szúrt seb mindig újra és újra odavonzza a tekintetet, nem lehet elfelejteni, benne a vér alvadtan feketéllik, az iszonyat, a szorongás, a rettegés, a képből felszökölő sikoly elől hiába is fognók be fülinket, mintha éreznők az oszladozó test kesernyés, fullasztó szagát. „És ezzel a testtel akar a német császár, Ferenc József, Poincaré és a delírium tremenses második Miklós háborúba indulni!” A tovacsobogó ezüstszerű víz nem válaszol, válaszol a halott arca az iszonytató rőt haj keretéből, mely mintha csak csúfólódna minden idők uralkodóival, a mennyekkel és magával a halállal is, hogyan elviselni ezt a látomást? A fény villanását a kitágult, viaszszínű orrcimpákon? A felpattant száját? A vértelen ajkak közül hirtelen és kegyetlenül előugró fogsor csillogását? A szemet, ami dermedten fordul az ibolyaszínbe hajló szemhéjak alatt vissza a kóponya belseje felé, és megtört fényű két fehér udvarát mutogatja a bedagadt szemgödörből? S a fénybe mártott szemöldökcson? Fölötte lassan minden részlet a haj sejtelmes, hideg borzongásába vész...

— Istenem — suttogja verejtékes homlokát tenyerébe temetve a fiatal férfi —, istenem, mit látott már ez a látomásokból fennmaradt szem, és mit lát még? Mi következik itten?! A német valóságot vizionálta volna Holbein?

A költő a folyam fölött hangosan, erejét vesztve, csillapíthatatlanul sírt, akár csak az első ember azokon az éjszakákon, amikor a nagy vizek és a villámtól lopott tűz mellett még nem tudta magáról, hogy ember, noha a fényt, a formákat, a hangot már sejdítette, de csak egyetlen biztos körvonalú érzést ismert: lenni szörnyű gyötrellem, félelem. „Az ember a vigasztalhatatlanságban, a sírásban vált emberré.”

Ablakunk alatt a nagy diófa levelei ijedten összeverődve zörögtek, mintha eső loccsant volna végig rajtuk. Tizenegy óra. Apa még nem jött meg.

— Mi történhetett vele?

— Hol van?

Semmi baj. Apa ott van az „Ezüstkecskében”. Semmi baj.